

جواد عسکری چاوردی

شهر فرنگ

معماری غربی و حیات اجتماعی ایرانیان دوره قاجاریه و پهلوی اول

سرشناسه	عسکری چاوردی، جواد، ۱۳۶۴ -
عنوان و نام پدیدآور	شهر فرنگ: معماری غربی و حیات اجتماعی ایرانیان دوره قاجاریه و پهلوی اول / جواد عسکری چاوردی.
مشخصات نشر	تهران: نشر مورخان، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۱۹۱ ص.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۹۹۲۳۰-۴-۷: ۱۹۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	فنی
یادداشت	کتابنامه.
عنوان دیگر	معماری غربی و حیات اجتماعی ایرانیان دوره قاجاریه و پهلوی اول.
موضوع	معماری -- ایران -- قرن ۱۳ ق. - ۱۴
موضوع	Architecture -- Iran -- 19th-20th centuries :
موضوع	معماری -- ایران -- تاریخ -- ۱۳۰۴-۱۳۲۰
موضوع	Architecture -- Iran -- History -- 1925-1941 :
موضوع	معماری قاجاریان -- ایران
موضوع	Architecture, Qajar -- Iran :
موضوع	معماری -- ایران -- تاریخ -- ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق.
موضوع	Architecture -- Iran -- History -- 1719 - 1925 :
رده بندی کنگ	۱۳۹۷ ش ۵/ع ۸۵/نا ۱۴۸۵
رده بندی دی	۷۲۰/۹۵۵
شماره کتابشناس ملی	۵۳۴۴۵۸۱

شهر فرنگ

معماری غربی و حیات اجتماعی ایرانیان دوره قاجاریه و پهلوی اول

جواد عسکری چاوردی

نوبت چاپ: اول- ۱۳۹۷

طراحی جلد: سید حمید جوکار

صفحه آرائی: امیر نیکبخت

ناظر چاپ: سید حمید جوکار

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۹۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۲۳۰-۴-۷

وب سایت: www.movarekhan.com

ایمیل: movarekhan.publication@gmail.com

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است و هر گونه سوءاستفاده، براساس قانون کپی رایت از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۸	..... مقدمه
۱۳	..... فصل اول: ورود مدرنیته و آغاز تغییرات
۱۴	..... بخش اول: سلطنت قاجاریه و گسترش روابط خارجی ایران با غرب
۲۵	..... بخش دوم: تجدد در دوره‌ی قاجار
۲۵	..... مدرنیسم، مدرنیزاسیون و تجدد
۲۵	..... مدرنیته
۲۷	..... -رنیزاسیون
۴۰	..... بخش سوم: ایرانی نهادهای جدید تمدنی در دوره‌ی قاجار
۵۲	..... محله
۵۵	..... خیابان
۵۶	..... میدان
۵۸	..... معماری و مشروطه
۶۲	..... باغ و پارک
۶۴	..... بناهای مذهبی
۶۵	..... منابع فصل اول
۶۹	..... فصل دوم: معماری دوره پهلوی اول
۷۰	..... بخش اول: برآمدن رضاشاه و تشکیل سلطنت پهلوی
۷۸	..... سیاست و روابط خارجی رضاشاه
۸۲	..... ارزیابی کلی از حکومت رضاشاه
۸۵	..... بخش دوم: نهادهای جدید تمدنی
۹۵	..... بخش سوم: معماران دوره پهلوی اول
۹۵	..... نهادهای جدید آموزش معماری
۹۸	..... اعلان اداره بلدیّه
۹۸	..... معماران
۹۸	..... معماران تجربی
۱۰۰	..... معماران ایرانی تحصیل کرده
۱۰۵	..... معماران دیگر
۱۰۶	..... معماران خارجی

۱۱۱	منابع فصل دوم
۱۱۵	فصل سوم: ویژگی‌های کلی معماری مدرن دوره‌ی پهلوی اول
۱۱۶	بخش اول: معماری معاصر غرب (مکتب‌های معماری تأثیرگذار در ایران)
۱۲۳	بخش دوم: شهرسازی جدید (اروپا و ایران)
۱۲۳	اندیشه‌های شهرنشینی در اروپا
۱۲۶	شهرسازی جدید در ایران
	بخش سوم: عناصر جدید معماری (مواد و مصالح، تزیینات، نما، برون‌گرایی، نمادهای
۱۴۰	جدید، ویژگی‌های کلی معماری پهلوی اول)
۱۴۰	مواد و مصالح
۱۴۳	تزیینات
۱۴۶	ویژگی‌های کلی معماری
۱۵۰	منابع فصل سوم
۱۵۳	فصل چهارم: ساختمان‌پایی
۱۶۷	منابع فصل چهارم
۱۶۹	منابع و مآخذ
۱۷۷	نمایه

مقدمه

با شروع ارتباطات نزدیک ایران با غرب در دوره‌ی قاجار و آشنایی بیشتر ایرانیان با دنیای متمدن غرب و آگاهی از مساوت وجه میان دنیای شرق و غرب به تدریج اندیشه‌ی ترقی و حکومت قانون و لزوم نوسازی کشور را بر اربابان نهادهای جدید تمدنی در جامعه‌ی ایرانی شکل گرفت. در این دوره به تدریج نهادهای جدید تمامی از قبیل وزارت خانه‌ها، پست، تلگراف، روزنامه و مطبوعات، چاپ و انتشارات، دارالفنون و آموزش نوین، مجلس، راه آهن، وسایل جدید حمل و نقل و ... یکی پس از دیگری وارد جامعه‌ی ایران شد و با توجه به ارتقاء سطح بهداشت و به تبع آن افزایش جمعیت و ورود و استقرار نمایندگان سیاسی دین خارجی و افزایش کارکنان دولت و افزایش وسایل حمل و نقل نیاز به مکان‌های بزرگتر و وسیع‌تر احساس شد و لزوم تغییر بافت سنتی شهر قاجاری احساس شد. به تدریج و طی چندین مرحله دیوارهای شهر کهن فرو ریخت و مکان‌های جدید سر بر آوردند. در این دوره آرام آرام مردمی وارد کشور شد و آهنگ تغییر معماری اصیل ایرانی-اسلامی نواخته شد. اما تغییرات معماری این دوره چندان گسترده نبود و هنوز صبغی ایرانی آن غلبه داشت. نکته‌ی مهم تحول معماری در این دوره و حتی دوره‌ی بعد از آن یعنی دوره‌ی پهلوی این بود که تغییرات معماری پا به پای تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ... پیش می‌رفت و در واقع یک نوع نیاز بود که تغییر در معماری را به وجود می‌آورد. یکی دیگر از دلایلی که باعث شده بود تغییر معماری و شهرسازی دوره‌ی قاجار به کندی پیش برود و ساختار سنتی آن همچنان حفظ شود نبود بودجه‌ی کافی در دست

دولت بود. اما به تدریج پس از انقلاب مشروطه و به ویژه از سال ۱۲۹۹ خورشیدی که کودتا رخ داد و آغاز قدرت گیری رضاخان میرپنج، عملاً زمینه های تأسیس دولت مطلقه فراهم شد. با توجه به نا امنی و هرج و مرج ایجاد شده پس انقلاب مشروطه و تحولات عدیده ای که در این دوره یکی پس از دیگری به دنبال ضعف شاهان قاجار و دخالت های روز افزون دولت های بیگانه به ویژه روسیه و انگلستان ایجاد شد، در این دوره روشنفکران و مردم کشور به دنبال منجی ای بودند که کشور را از خطر فروپاشی نجات دهد. بنابراین در جستجوی منجی نجات بخش سرانجام بخش مهمی از نخبگان کشور بر سر رضاخان توافق کردند.

رضاخان یا رضاشاه بعدی جهت تحکیم پایه های حکومت مطلقه ی خود با تکیه بر ارتش کارآمد به سرعت اوضاع آشفته ی کشور را سر و سامان بخشید و در راه ایجاد نهادهای جدید تمدنی به نوسازی کشور روی آورد. کشور جدیدی که مد نظر رضاشاه بود می بایست سیمای فیزیکی جدید و زیبایی نموده شده و نماد حکومت مطلقه باشد. لذا در این دوره و با دستور رضاشاه معماری کشور دگرگون شد و هر چند تلاش شد در معماری و شهرسازی این دوره از معماری اصیل ایران باستان نباشد اما آنچه بعد از سال ۱۳۲۰ خورشیدی مشاهده شد معماری ای با سیمای غربی بود که پس از ورود به ایران به ویژه پایتخت را دگرگون کرده بود. چرا که تغییراتی که در این دوره اتفاق افتاد، علاوه بر تغییر ظاهری فضای شهر کهن و سنتی باعث تغییرات زیادی در فرهنگ عمومی و شیوه های زیست ایرانی شد که فراز و فرودهای فراوانی داشت و پیامدهای زیادی از خود بر جای گذاشت که در مواردی مثبت و گاهی رو به جلو بود و در مواردی نیز در تضاد شدید با فرهنگ ایرانی-اسلامی قرار گرفت که تا قبل از این دوره سابقه نداشت. و از آنجا که تغییرات معماری این دوره در ارتباط مستقیم با نیازهای جدید و تحولات سیاسی، اجتماعی و ... بود لذا اهمیت بررسی موضوع و پیامدهای آن را چندانی نمی گردد. به خاطر اهمیت موضوع و با نوعی مطالعه ی بین رشته ای، معماری و نهادهای جدید تمدنی دوره قاجار و پهلوی اول از زاویه دیدی تاریخی و حتی جامعه شناسی مورد بررسی قرار می گیرد و بجز مواردی معدود که ناچاراً برای روشن شدن بحث است وارد فنون صرف معماری و علم معماری نمی شویم و با نگاهی تاریخی که بتوان از آن نتیجه ای نظری استخراج کرد که مهندسان معماری بتوانند در آینده از آن استفاده کنند موضوع را می کاویم. نتیجه ای که دارای عبرتی با صبغه ی تاریخی باشد که بتوان از جنبه های مثبت یا منفی آن استفاده بهینه نمود. به بیان واضح تر، از نتیجه گیری حاصله در پایان پژوهش بتوان در کاهش تضادهای تلفیق مدرنیته و تجدد با

فرهنگی بومی و سنتی ایران بهره برد. در بیشتر آثاری که در رابطه با هنر و معماری دوره معاصر ایران منتشر شده است بخش اعظم کار به تأثیرات باستانگرایی اختصاص دارد که موضوع پژوهش ما نیست هرچند برای فهم بیشتر کار در این پژوهش نیز به باستان گرایی اشاره های مختصر رفته است. اما حوزه اصلی بحث این اثر به تأثیرات غرب گرایی اختصاص دارد. از آن جا که آثار فوق هیچ کدام به صورت اختصاصی به تأثیرات غرب گرایی در معماری این دوره پرداخته اند و بیشتر آثاری که تا کنون در این زمینه منتشر شده اند به صورت کلی بوده است لذا این پژوهش با نگاه اختصاصی به غرب اثر مستقل و بدیعی محسوب می شود که می تواند به عنوان یک منبع علمی مورد استفاده سایر محققان قرار بگیرد. از دیگر نقاط قوت این پژوهش دوری از تعصب و غرض ورزی در نگاه به معماری این دوره است چرا که سعی گردیده است این اثر بر اساس روش های علمی تدوین گردد. هم چنین با توجه به این که پدید آورندگان آثار منتشره تقریباً همگی از معماران ایرانی خارجی هستند لذا از زاویه دید یک معمار به آثار معماری این دوره پرداخته اند و تأثیر هنر و معماری غرب را از دریچه تحولات سیاسی-اجتماعی و روابط ایران با غرب نکاویده اند. لذا این پژوهش ضمن استفاده از همه ی دستاوردهای پژوهش های پیشین می کوشد به هنر دوره ی قاجار و پهلوی اول از زاویه ای دیگر یعنی نگاه تاریخی بنگرد و از دریچه ی تحولات و نیازهای سیاسی-اجتماعی و ارتباط ایران با کشورهای غرب، تغییر سبک هنر معماری را بکاود و سبکی جدید از هنر معماری نوگرا که زاینده ی تحولات خاصی است را معرفی نماید و اثرات مثبت و منفی آن بر شیوه ی زندگی ایرانیان که تا پیش از این دوره به صورت سنتی بود را بررسی نماید، کوششی که در آثار قبلی کمتر آن پرداخته شده و نقطه ی قوت این پژوهش نیز همین است؛ یعنی بیان رابطه ی علت و معلول در پیدایش سبک جدید هنری و اثرات و نتایج آن بر سبک زندگی ایرانیان.

با توجه به نوع موضوع، روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش عمدتاً مابینخانه ای است که در صورت لزوم از روش میدانی و مشاهده ی مستقیم آثار نیز با استناد به نظر صاحب نظران استفاده شده است. همچنین با توجه به ماهیت موضوع، روش تحقیق در این پژوهش بر اساس شیوه ی توصیفی-تحلیلی است که محقق کوشیده است علاوه بر توصیف به بیان علل تغییرات هنر معماری و بیان تأثیر آن از رخدادهای سیاسی-اجتماعی و اثرات و پیامدهای این تغییر بپردازد. بخش اصلی و نقطه ی تمرکز این پژوهش از نظر محدوده ی زمانی از شروع سلطنت قاجاریه تا محدوده ی سال ۱۳۲۰ خورشیدی یعنی پایان دوره ی پهلوی اول است و محدوده مکانی شهر

تهران را در بر می گیرد.

ضرورت این تحقیق به دلیل خلاء پژوهشی موجود در این زمینه و با این نگاه خاص (نگاه تاریخی) است که می کوشد با بیان علت و معلول و تأثیر پذیری نمادهای تجسمی از تحولات عینی و تاریخی هنری به بیان تغییرات حاصله که منجر به تولید هنری جدید و تغییر شیوهی زیست شده است پردازد (امری که تا کنون با این دید به آن پرداخته نشده است).

پژوهش پیش رو در چهار فصل مجزا طبقه بندی شده است؛ فصل اول به ورود مدرنیته و آغاز تغییرات از ابتدای دوره ی قاجاریه تا پایان این سلسله اختصاص دارد؛ در این فصل ابتدا بر آمدن قاجارها و شروع روابط خارجی این سلسله و آشنایی قاجارها با مغرب زمین و برخی حوادث این دوره بیان شد و سپس ورود مدرنیته و تجدد به کشور و آغاز آشنایی ایرانیان با مفاهیم جدید غربی، اندیشه ها و اقدامات شاهان و دربار، نخست وزیران، اعزام محصل به خارج و مواردی از این قبیل مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین در این فصل، معماری و نهادهای جدید تمدنی دوره ی قاجار از قبیل مدرسه، وزارت، مجلس، شهرسازی و ... به عنوان پیش درآمد فصل دوم مورد توجه است. فصل دوم، معماری دوره رضاشاه به صورت کلی اختصاص یافته است؛ در این فصل چگونگی بر آمدن رضاشاه، تشکیل سلطنت پهلوی و تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و روابط خارجی این دور با غرب مورد کنکاش قرار گرفته است. در بخش دوم این فصل به معرفی نهادهای جدید تمدنی دوره ی پهلوی اول و ضرورت ها، عوامل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که باعث ایجاد نهادهای جدید و نو سازی کشور شد پرداخته شده و در پایان این فصل نهادهای جدید آموزشی و معماران ایرانی و خارجی که به معماری این دوره تأثیر گذاشتند معرفی شده است. فصل سوم به بیان ویژگی های کلی هنر، نماد و تغییرات آن در دوره ی رضاشاه اختصاص دارد. این فصل در ابتدا با معماری معاصر مغرب زمین و معرفی مکتب های معماری تأثیر گذار در ایران شروع می شود و سپس شهرسازی جدید در ایران توضیح داده می شود و در پایان، عناصر جدید معماری دوره ی پهلوی اول از قبیل المان ها و مصالح جدید، تزئینات و نما، برون گرایی، نمادهای جدید و ... مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل چهارم پژوهش نیز به ارزیابی، تحلیل، چرایی و چگونگی داده ها و نتیجه گیری پرداخته می شود.